

3.3 Bilance centrální banky

Základní informace o činnosti centrální banky lze nalézt v její pravidelně a veřejně publikované bilanci, resp. rozvaze.⁴ Jako kterákoliv jiná bilance je i bilance centrální banky výkazem o výši a struktuře aktiv a pasív. Sestavuje se k určitému datu, například třikrát měsíčně a – obvykle v ročních intervalech, resp. ke konci roku – musí být ověřena auditorem. Její vypovídací schopnost je ovšem jiná, než je tomu v případě bilancí obchodních a dalších bank či nebankovních subjektů. Rozdíl spočívá v tom, že její aktiva nelze považovat za způsoby užití zdrojů a její pasíva nelze považovat za zdroje.

Aktiva centrální banky představují především *hlavní způsoby emise peněz*, pasíva představují *některé druhy peněz* – v zásadě ty druhy, které jsou do určité míry pod kontrolou centrální banky. Jako u každé bilance zde ale platí, že souhrn aktiv se nutně rovná souhrnu pasív. Tuto skutečnost si musíme zapamatovat pro pochopení vazeb jednotlivých položek a množství peněz v oběhu (blíže kapitola 12.2). Mírně zjednodušená a agregovaná podoba bilance centrální banky (v tržní ekonomice) je zachycena na obrázku 3.3.

Na aktiva centrální banky tedy nelze pohlížet jako na způsoby použití zdrojů, a rovněž tak pasíva centrální banky nelze chápat jako zdroje k její činnosti. Centrální banka je totiž institucí, která emituje peníze. V jistém smyslu nikdy nemůže

Aktiva centrální banky	Pasíva centrální banky
Pokladní hotovost	Emise oběživa
Nakoupené cizí cenné papíry	Povinné minimální rezervy bank
Úvěry poskytnuté domácím bankám	Dobrovolné rezervy bank
Úvěry poskytnuté státu	Vklady státu
Úvěry poskyt. domácím nebank. subjektům	Vklady domácích nebankovních subjektů
Úvěry poskytnuté zahraničním subjektům	Vklady zahraničních subjektů
Devizové rezervy a zlato	Kapitál
Majetkové účasti	Rezervní fondy
Hmotný a nehmotný majetek	Rezervy
Nakoupené vlastní cenné papíry	Emitované vlastní cenné papíry
Ostatní aktiva	Ostatní pasíva
Ztráta ←	→ Zisk
Konečný výsledek hospodaření	
Aktiva celkem	Pasíva celkem

Obr. 3.3 Bilance centrální banky v tržní ekonomice

⁴ Ve výročních zprávách České národní banky se termínem bilance rozumí rozvaha a výkaz zisků a ztrát. My budeme respektovat terminologii, která termíny bilance a rozvaha považuje za identické.

mít nedostatek „zdrojů“ v domácí měně – nemá-li je, může si je kdykoli vytvořit emisí dalších peněz. Jedinými omezeními jsou:

- povinnost regulace množství peněz v oběhu – centrální banka tedy nemůže emitovat nové peníze podle vlastních potřeb, pokud nechce rozvrátit peněžní oběh a prudce znehodnotit obíhající měnu;
- množství devizových prostředků (směnitelných měn), které centrální banka nemůže získat v podstatě žádným jiným způsobem než kterýkoliv jiný subjekt. Výjimku mohou představovat zejména Spojené státy americké, jejichž měnu lze současně považovat za „devizovou rezervu“. Jinými slovy, (především) USA mohou k úhradě svých závazků vůči zahraničí použít vlastní měnu;
- budeme-li důslední, u hotovostních peněz může být limitujícím faktorem kapacita tiskárny bankovek či státovek a ražebny mincí.⁵ To je však především technické, a nikoliv ekonomické omezení. Řešením navíc může být zadání zakázek zahraničním tiskárnám a ražebnám.

Aktiva centrální banky

Pokladní hotovost

Pokladní hotovost tvoří provozní zásoba hotovostních peněz na pokladnách centrální banky a jejích poboček a slouží především pro hotovostní výběry jednotlivých bank či některých jiných subjektů. Dokud nedojde k výběru, jde o peníze, které *nejsou v oběhu*. Chceme-li znát množství hotovostních peněz v oběhu, resp. mimo centrální banku, musíme stav pokladní hotovosti v centrální bance odečíst od stavu položky „emise oběživa“ či „povinné minimální (resp. dobrovolné) rezervy bank“, podle toho, do které z těchto položek se hotovostní rezervy v *bankách* započítávají.

Úvěry poskytnuté domácím bankám

Jak jsme již uvedli u funkce banky bank, obchodní a další banky, popřípadě i pobočky zahraničních bank tyto úvěry poptávají především ze dvou důvodů – možnost získat levné zdroje či (poslední) možnost získat zdroje k obnovení likvidity. Z pohledu centrální banky pak tyto úvěry mají rovněž dva základní účely:

- *zvýšení množství peněz v oběhu* – poskytnutí úvěru bankovnímu subjektu znamená v bilanci centrální banky současně zvýšení položky pasív „povin-

⁵ Čas od času se vskutku můžeme setkat se zprávami, že v některé zemi „nestačí tiskárna chrlit nové peníze“ – klasickým případem je Německo v roce 1923. To je pak jedním z příznaků akcelerující inflace, kdy rostoucí cenová hladina vyžaduje adekvátní zvýšení hotovostních peněz v oběhu. Méně závažná je situace, kdy se v oběhu může objevit „nedostatek drobných“. Například v Polsku koncem osmdesátých let se objevil naprostý nedostatek mincí, které se používaly do telefonních automatů.

né minimální (dobrovolné) rezervy bank“. Tím současně roste tzv. *měnová báze*, která se rovná součtu prvních tří položek v pasívech centrální banky, tedy emitovaného oběživa, povinných minimálních a dobrovolných rezerv bank. Součet se očišťuje o pokladní hotovost v aktivech centrální banky. Měnovou bázi pak můžeme považovat za jednu z možností vyjádření termínu „množství peněz v oběhu“ (bližší 5. kapitola);

- *pomoc ohroženým bankám* – v těchto případech vystupuje centrální banka jako věřitel poslední instance. I tyto úvěry však samozřejmě mají emisní účinky, resp. vedou ke zvýšení měnové báze.

Centrální banky poskytují úvěry domácím bankám především v domácí měně. Jistá část položky „úvěry poskytnuté domácím bankám“ však může být v zahraničních měnách. Pod těmito pohledávkami centrálních bank se skrývá například dosud nesplacený základní kapitál, který může být v řadě zemí vytvářen pobočkami zahraničních bank v zahraničních měnách.

Položka „úvěry poskytnuté domácím bankám“ má také označení „pohledávky vůči domácím bankám“.

Nakoupené cizí cenné papíry

Centrální banka nakupuje *dluhové* cenné papíry – denominované v domácí měně – nejčastěji za účelem zvýšit rezervy bank a následně měnovou bázi, popřípadě celkové množství peněz v oběhu. Předmětem nákupu jsou výhradně prvotřídní cenné papíry, především státní pokladniční poukázky a státní dluhopisy. Dále může centrální banka nakupovat státní cenné papíry za účelem snížení úrokové míry, resp. zvýšení ceny těchto cenných papírů. V položce se nacházejí státní cenné papíry nakoupené či prodané *před lhůtou splatnosti*. Ve lhůtě splatnosti státní cenné papíry odkupuje zpět na vrub vlastního účtu jejich emitent – stát.

Popřípadě nakoupené zahraniční cenné papíry, opět před lhůtou splatnosti, obvykle nejsou v této položce zahrnuty, ale jsou vykazovány pod položkou „devizové rezervy a zlato“. Nakoupené *majetkové* cenné papíry zase nalezneme v položce „majetkové účasti“.

Úvěry poskytnuté státu

Položka, někdy také pod označením „pohledávky vůči státu“, zachycuje státní dluhy z minulých let a dočasné převýšení výdajů nad příjmy v běžném hospodaření státního rozpočtu. Pokud jsou kryté – jak tomu v tržních ekonomikách bývá – cennými papíry, jsou vykazovány pod položkou „nakoupené cenné papíry“.

Centrální banky mohou státu poskytnout i přímé úvěry v zahraničních měnách, tj. na vrub devizových rezerv nebo z prostředků získaných od zahraničních věřitelů.

Úvěry poskytnuté domácím nebankovním subjektům

Ve výjimečných případech mohou centrální banky poskytnout úvěry i nebankovním subjektům, například „strategicky významným“ firmám. Z povahy činnosti centrální banky však vyplývá, že tyto úvěry (pohledávky) by centrální banka v širším rozsahu poskytovat neměla. Pokud se tak stane, pak pouze v podobě úvěru od věřitele poslední instance (srov. kapitolu 25.4).

Poněkud mírnější záporné stanovisko se týká případného úvěrování těch institucí, které chce mít stát (centrální banka) pod přísnou kontrolou, například u vývozu zbraní. Úvěry mohou být poskytnuty v domácí měně i v zahraničních měnách.

Úvěry poskytnuté zahraničním subjektům

Tyto úvěry mohou být poskytnuty v domácí (směnitelné) měně nebo v zahraničních měnách, ve druhém případě obvykle na úkor devizových rezerv. Obě možnosti se pak liší svým dopadem na množství peněz v oběhu uvnitř ekonomiky. Jako dlužníci přicházejí u těchto úvěrů v úvahu pouze centrální banky nebo vlády jiných zemí.

Do této položky jsou zahrnuta i některá další zahraniční aktiva, resp. pohledávky, například běžné účty ve volně směnitelných měnách u zahraničních centrálních bank nebo mezinárodních měnových a finančních institucí, které slouží k zabezpečení platebního styku se zahraničím nebo k nákupu jiných zahraničních aktiv.

Devizové rezervy a zlato

Devizové rezervy se skládají z rezerv volně směnitelných měn, jednotek Zvláštních práv čerpání (SDR), včetně tzv. rezervní pozice u Mezinárodního měnového fondu, swapových linek centrálních bank, popřípadě i zúčtovacích měn (blíže kapitola 6.3). Stav devizových rezerv vykazovaných v domácí měně, zejména u zemí, které nepoužívají systém fixního měnového kursu, je značně pohyblivý v souvislosti se změnami měnových kursů. Tyto změny jsou pak vykazovány na podúčtech. V některých zemích (např. Velká Británie) nejsou devizové rezervy součástí bilance centrální banky, ale jsou vedeny na samostatných účtech.

Do položky můžeme zahrnout i zlato (popřípadě další drahé kovy) ve správě centrální banky, které lze použít pro měnové účely, konkrétně zejména pro úhradu zahraničních závazků. Podobně jako u devizových rezerv zde vznikají problémy s vykazováním – zlaté rezervy je nutné nějakým způsobem ocenit. Nabízejí se dvě základní možnosti:

- zlato můžeme ocenit zvolenou fixní cenou, která se po určité období nemění. Výhodou tohoto způsobu je vyšší stabilita vykazování. Vzhledem k častým změnám cen zlata na mezinárodních trzích se však vykazovaný stav

může postupně stále více odchylovat od reality.⁶ Fixní cena přitom nemusí být stejná pro všechny zlaté rezervy, například zlaté pruty mohou být oceněny jinak než zlaté cihly. Způsob oceňování několika fixními cenami používá například Česká národní banka;

- zlaté rezervy lze ocenit aktuální tržní cenou. Kromě problémů s permanentním přeceňováním podle změn cen zlata zde existuje ještě otázka volby příslušného trhu – ceny zlata se na jednotlivých trzích se zlatem mohou opět mírně lišit. Navíc se ceny zlata vykazují v amerických dolarech a případné změny měnového kursu dolaru a domácí měny pak tento způsob oceňování dále komplikují. Při růstu cen zlata roste zisk centrální banky, při poklesu cen zlata je tomu naopak. Oceňování tržní cenou v současnosti preferují přibližně dvě třetiny všech centrálních bank.

Centrální banky převážnou část zlata fakticky nedrží, ale deponují ji u jiných centrálních bank či prvotřídních obchodních bank. Pověstné jsou zásoby Federálního rezervního systému a celé řady zahraničních centrálních bank uložené a schraňované v americkém Fort Knox.

Zásoby zlata v aktivech centrální banky mají kromě složky devizových rezerv ještě dvě další hlavní funkce. Slouží jako rezerva pro mimořádné situace (například válečný stav) a „psychologicky“ podporují důvěru v příslušnou národní měnu. V některých zemích, například ve Švýcarsku, se stále používají i k limitování objemu emise bankovek.

Majetkové účasti

Centrální banky mohou také vlastnit majetkové cenné papíry – akcie, především státních a veřejně právních institucí a bank. Hlavními motivy držby akcií jsou podpora záměrů státu nebo – u bank – převzetí kontroly nad problémovými bankami, s cílem „ozdravení“ a následného odprodeje jiným investorům. V druhém případě mohou centrální banky dočasně odkoupit i akcie soukromých bank.

Hmotný a nehmotný majetek

Jako každá instituce disponují i centrální banky hmotným a nehmotným majetkem – budovami, vnitřním vybavením, včetně výpočetní techniky, dopravními prostředky apod.

Nakoupené vlastní cenné papíry

Pokud centrální banky emitují své vlastní cenné papíry, pak u dluhových instrumentů je mohou nakupovat ještě před lhůtou splatnosti. Závazky z těchto cenných papírů stále existují, ale protože je nakoupil emitent, dluží v tuto chvíli sám

⁶ Změny cen zlata se v bilanci neobjeví, ale ovlivňují tzv. skryté rezervy centrální banky.

sobě. Tyto cenné papíry tak budou vystupovat jak v pasívech, tak i na aktivech a centrální banka je do lhůty splatnosti stále může prodat jinému subjektu. V den lhůty splatnosti tyto cenné papíry centrální banka odkupuje zpět, účetně však dojde ke snížení jejich objemu na pasívech, a v aktivech se tedy již neobjeví.

V této položce mohou být rovněž vlastní akcie centrálních bank – akciových společností, a to opět v případě, kdy akcie nakoupila centrální banka.

Ostatní aktiva

Patří sem pohledávky za pracovníky banky, odběrateli a třetími osobami, šeky a jiné hodnoty převzaté k inkasu, zásoby provozního materiálu, náklady a příjmy příštích období a některé další položky.

Pasíva centrální banky

Emise oběživa

Položka zachycuje centrální bankou emitované bankovky, popřípadě i mince v *domácí měně*, které se nacházejí „v oběhu“, a dále hotovost v pokladnách centrální banky. V naší zemi emituje bankovky i mince centrální banka.

V některých zemích (Spojené státy americké, Německo aj.) se do této položky nezahrnují hotovostní rezervy bank, které se tak stávají součástí další položky „povinné minimální (dobrovolné) rezervy bank“ v pasívech centrální banky. V naší ekonomice jsou hotovostní rezervy bank součástí „emise oběživa“ v bilanci centrální banky.

Za nominální hodnotu hotovostí ručí příslušná centrální banka s tím, že vývoj reálné hodnoty (kupní síly) těchto hotovostních, ale i bezhotovostních peněz je závislý především na vývoji cenové hladiny v ekonomice. Protože centrální banky provádějí měnovou politiku, mohou vývoj kupní síly ovlivnit.

Povinné minimální rezervy bank

V některých vyspělých ekonomikách mají obchodní a další banky povinnost držet část svých zdrojů v podobě povinných minimálních rezerv. Výše těchto rezerv je nejčastěji stanovena sazbami z jednotlivých primárních vkladů – tj. vkladů od nebankovních subjektů, někdy dokonce i z vkladů vytvářených v zahraničních měnách – banky ale budou tyto rezervy opět vytvářet v domácí měně. Čím vyšší jsou sazby rezerv, tím méně zdrojů bankám zbývá pro další použití, například v podobě úvěrů či investic do cenných papírů.⁷

⁷ Sazby povinných minimálních rezerv se používají za účelem ovlivnění hodnot tzv. peněžních multiplikátorů (bližší kapitola 12.3).

Dobrovolné rezervy bank

Pokud je celkový stav rezerv příslušné banky (v domácí měně) vyšší než požadovaný stav povinných minimálních rezerv, banky drží i tzv. dobrovolné rezervy. V zemích, kde povinné minimální rezervy neexistují, lze za „dobrovolné“ považovat všechny rezervy bank. Jak jsme si již uvedli u položky „emise oběživa“, v některých zemích se do celkového stavu rezerv započítávají i rezervy hotovostních bankovek a mincí v pokladnách bank a dále tzv. peníze na cestě.⁸

Banky mohou držet bezhotovostní a hotovostní rezervy také v zahraničních měnách. Pokud by tyto prostředky byly uloženy u centrální banky, nebyly by součástí položky „rezervy bank“, ale byly by vykazovány v položce (např.) „vklady domácích bank v zahraničních měnách“. V naší agregované bilanci centrální banky od této položky abstrahujeme.

Rezervy bank = povinné minimální rezervy bank (v domácí měně) +
+ dobrovolné rezervy bank (v domácí měně) =
= prostředky uložené na účtě u centrální banky (v domácí měně)
(+ hotovostní rezervy domácí měny v pokladnách bank +
+ peníze na cestě v domácí měně)

Důležité!

Povinné minimální a dobrovolné rezervy představují pro obchodní a další banky způsob použití zdrojů, nacházejí se tedy mezi **aktivy** v bilancích těchto bank. Kromě toho mají banky na **pasívech** rezervní fondy a další rezervy na různé účely.

Položky „povinné minimální rezervy bank“ a „dobrovolné rezervy bank“ se v bilanci centrální banky souhrnně označují také jako „závazky vůči domácím bankám“.

Vklady státu

V této položce jsou dlouhodobé a účelově vázané prostředky a přebytky hospodaření státních rozpočtů z minulých let a dočasné prostředky vzniklé z převýšení příjmů nad výdaji státního rozpočtu v existujícím roce. Můžeme sem rovněž řadit devizové prostředky státu. K růstu položky může dojít, poskytne-li centrální banka přímý a v tržních ekonomikách výrazně limitovaný úvěr státnímu rozpočtu připsáním příslušné částky na účet vkladů státu. Položka někdy nese označení „závazky vůči státu“.

⁸ Peníze na cestě jsou prostředky odeslané ve prospěch příslušné banky, která je o tom již zpravena, ale fakticky je ještě neobdržela. Pro náš výklad v této ani v dalších kapitolách však nehrají významnější roli, a proto od nich budeme abstrahovat.

Vklady domácích nebankovních subjektů

Patří sem zejména prostředky státních fondů a některých státních institucí, popřípadě i prostředky orgánů místní moci a správy. V některých případech mají některé z těchto subjektů přímo povinnost ukládat své prostředky u centrální banky, a to v domácí měně, popřípadě i v zahraničních měnách. Vklady domácích nebankovních subjektů mohou také vzrůst v případě přímého úvěru od centrální banky.

Ve zcela výjimečných případech mohou u centrální banky své prostředky ukládat i domácnosti. Příkladem je polská centrální banka, která ve snaze zvýšit míru konkurence v bankovním systému tuto možnost nabídla od roku 1997.

Z pohledu centrální banky jde opět o závazky vůči příslušným subjektům.

Vklady zahraničních subjektů

Jde o prostředky zahraničních subjektů (centrálních bank, dalších zahraničních bankovních institucí, Mezinárodního měnového fondu a dalších mezinárodních měnových a finančních institucí) v zahraničních měnách nebo – v zemích se směnitelnou měnou – i v domácí měně. Tyto prostředky mohou mít buď formu vkladů, nebo centrální bankou přijatých úvěrů, to je závazků vůči zahraničním subjektům.

Kapitál

Výše a struktura kapitálu centrální banky je upravena zákonem a úzce souvisí s formou vlastnictví centrální banky. Kapitál je tvořen u akciových centrálních bank zejména kmenovými akciemi, u státních centrálních bank splacenými prostředky ve statutárním fondu.

Rezervní fondy

Obvykle jde o prostředky zákonného rezervního fondu, popřípadě některých dalších rezervních fondů. Pravidla tvorby a použití těchto fondů jsou obvykle upravena zákonnými předpisy.

Rezervy

Do této položky patří zejména rezervy na krytí ztrát tvořené ze zisku nebo nákladů centrální banky. Na vrub položky rezerv může být proúčtována i konečná ztráta z hospodaření centrální banky.

Emitované vlastní cenné papíry

Vlastní cenné papíry centrální banky mohou být emitovány v domácí i zahraniční měně. Účelem emise vlastních cenných papírů – *dluhopisů* – v domácí měně je snížit rozsah rezerv bank, a následně i měnovou bázi a popřípadě množství peněz v oběhu. K emisi vlastních dluhopisů přistupují centrální banky v případech nedostatečného objemu státních (či jiných cizích) cenných papírů k zamýšleným operacím. Nejpozději v den splatnosti musí centrální banka vlastní cenné papíry odkoupit zpět. Nakoupí-li je dříve, cenné papíry se objeví současně na aktivech centrální banky a jejich stav na pasívech se nezmění.

Hlavním cílem emise vlastních cenných papírů – opět dluhopisů – v zahraniční měně je zvýšit devizové rezervy.

Do této položky naopak nepatří operace s akciemi centrální banky v případech, kdy je tato banka akciovou společností. Tyto operace by se promítly v položce „kapitál“.

Ostatní pasíva

V položce se vykazují závazky centrální banky vůči pracovníkům banky, dodavatelům a třetím osobám, výdaje a výnosy příštích období a některé další závazky centrální banky.

Konečný výsledek hospodaření

Centrální banka může ve svém hospodaření na konci příslušného účetního období (jeden rok) dosáhnout samozřejmě jak zisku, tak ztráty. Zisk centrální banky z běžného roku po vypořádání se státním rozpočtem je dále buď převeden do dalšího roku, nebo proúčtován *ve prospěch* rezervních fondů a rezerv. Existují i jiné způsoby rozdělení zisku.

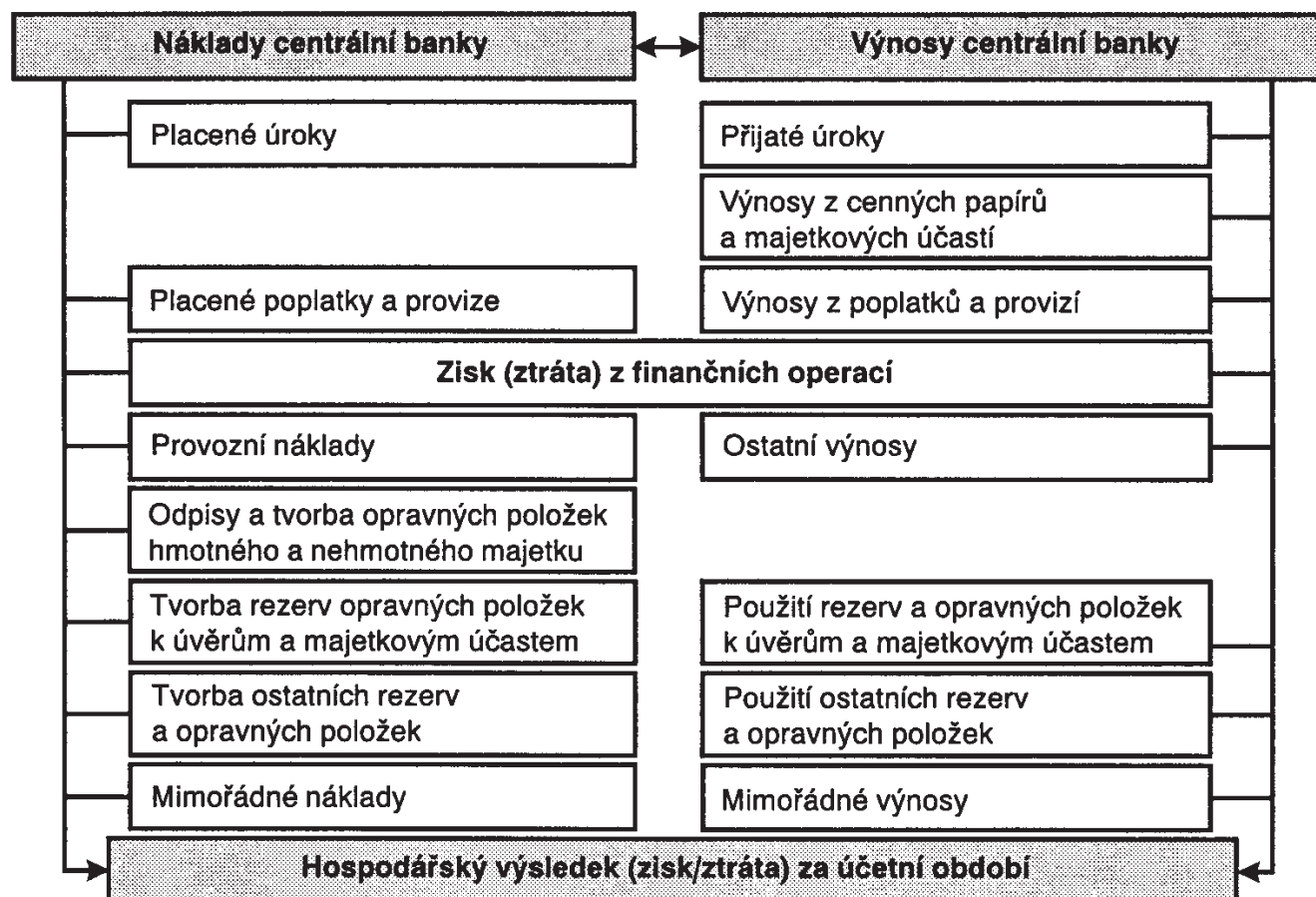
Rovněž ztráta může být převedena do dalšího roku, nebo zúčtována *na vrub* rezervních fondů a rezerv. Může být také pokryta prostředky ze státního rozpočtu.

Mimobilanční položky

Centrální banka rovněž vytváří mimobilanční (podrozvahové) pohledávky a závazky. Patří sem poskytnuté a přijaté garance, účty kursových rozdílů, úrokových rozdílů a některé další. Vliv těchto položek se v bilanci promítá zprostředkovaně přes výnosy a náklady spojené s těmito položkami.

3.4 Výkaz zisků a ztrát

Přehled o hospodaření centrální banky za účetní období je zachycen ve výkazu zisků a ztrát, který je společně s bilancí publikován ve výroční zprávě centrální banky a rovněž musí být ověřen a schválen auditorem. Struktura výkazu je znázorněna na obrázku 3.4.

Obr. 3.4 Výkaz zisků a ztrát centrální banky

Hospodářský výsledek centrální banky je formován vztahem výnosů a nákladů, tak jako u kterékoliv jiné banky či dalších subjektů. Je zde ale jeden zcela zásadní rozdíl. Centrální banka – na rozdíl od obchodních a dalších bank – není podnikatelským subjektem, zisk tedy není hlavním motivem její činnosti.

To však zase neznamená, že výsledek jejího hospodaření je zcela nepodstatný. Jednak jsou některé centrální banky akciovými společnostmi, kde lze v případě výplat dividend uvažovat o nepřímé zainteresovanosti akcionářů na zisku, a jednak je samozřejmě nutné případnou ztrátu pokrýt. K tomu se nabízejí, kromě převedení ztráty do dalšího účetního období, dvě výše uvedené možnosti – z rezerv, nebo (především u centrálních bank ve státním vlastnictví) z prostředků státního rozpočtu. V druhém případě se však může centrální banka dostat do finanční závislosti na státu, resp. vládě, což může omezovat její „celkovou“ nezávislost, resp. samostatnost. K této otázce se ještě vrátíme v kapitole 5.9.